

Dr hab. Katarzyna Laskowska, prof. UwB

Katedra Prawa Karnego
Zakład Prawa Karnego i Kryminologii
Wydział Prawa
Uniwersytet w Białymstoku

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Jarosława Chamernika
pt.: „Przestępstwo niealimentacji jako problem prawny i społeczny”**

Przedstawioną do oceny rozprawę doktorską mgr Jarosława Chamernika oceniam pozytywnie. W związku z tym może ona być podstawą prowadzenia dalszych procedur w jego przewodzie doktorskim.

I. Ocena wyboru tematu rozprawy doktorskiej

Wybór tematu rozprawy należy uznać za trafny. Przestępstwo niealimentacji stanowi bowiem istotny problem społeczny¹ od wielu lat mający swoje odzwierciedlenie w polskim prawie. Stąd też tytuł dysertacji znakomicie ukazuje obszar rozważań, ważny dla pełnego zrozumienia istoty analizowanego czynu.

Wybrany temat, jak się wydaje, powinien obejmować konkretne zagadnienia, w aspekcie społecznym dotyczące kwestii realizacji poczucia sprawiedliwości społecznej i poczucia odpowiedzialności jednostek za swoje zachowania (poczucie dziecka) oraz odpowiedzialności za inne osoby w relacjach rodzinnych (np. rodzice, małżonkowie). Aspekty prawne powinny obejmować, w szczególności, regulacje źródeł obowiązku alimentacyjnego, kwestie jego realizacji w praktyce, odpowiedzialności za niewykonywanie go oraz roli odpowiednich organów państwowych w dochodzeniu roszczeń przez pokrzywdzonych. Ukazane aspekty przekonują, że należy postrzegać je w kontekście interdyscyplinarnym, poprzez pryzmat, przede wszystkim, prawa cywilnego,

¹ Z danych Biura Informacji Gospodarczej InfoMonitor (październik 2016 r.) wynika, że ok. 84% Polaków zobowiązanych do uiszczania alimentów, nie realizuje tego obowiązku. Wśród nich najczęściej są mężczyźni (35-44 lata i 45-54 lata), zamieszkujący województwa małopolskie i lubelskie.

administracyjnego i karnego. Zatem, dostrzeżenie przez Doktoranta potrzeby interdyscyplinarnego podejścia do analizy badanego przestępstwa należy uznać za słuszne.

Ponadto, recenzowana rozprawa doskonale wpisuje się w nurt dyskusji na temat potrzeby podniesienia skuteczności realizacji obowiązku alimentacyjnego. Trzeba bowiem stale poszukiwać nowych, bardziej efektywnych rozwiązań prawno-instytucjonalnych, w tym poprzez prowadzenie badań naukowych z tego zakresu, zarówno o charakterze dogmatycznym, jak i empirycznym. To one pozwolą poznać mechanizm popełnienia przestępstwa w praktyce i wskazać możliwości uszczelnienia systemu alimentacyjnego. Realizacji takiego podejścia należy od przedłożonej rozprawy oczekiwać.

Trzeba też podkreślić, że pomimo znacznego społecznego wymiaru przestępstwa w literaturze naukowej nie poświęca się mu zbyt wiele uwagi. Prowadzone analizy mają najczęściej charakter przyczynkarski i obejmują swoim zakresem jedną dziedzinę prawa. Tytuł recenzowanego opracowania pozwala przypuszczać, że w sposób pogłębiony ukaże ono badany problem i umożliwi wskazanie sposobów skuteczniejszego rozwiązywania problemów związanych z niealimentacją.

II. Ocena struktury rozprawy doktorskiej

Struktura rozprawy doktorskiej jest prawidłowa. Składa się z Wykazu skrótów, Wstępu, dziesięciu rozdziałów, Spisu rysunków, Spisu tabel i Bibliografii. Liczy 302 strony. Kolejność rozdziałów jest prawidłowa. Każdy z nich zawiera ułożone w odpowiedniej kolejności najważniejsze zagadnienia wybrane przez Doktoranta do analizy. Plan rozprawy jest logiczny i klarowny. Sformułowania w nim zawarte oddają istotę omawianych problemów. Należy podkreślić, że bardzo dobra struktura stanowi mocną stronę dysertacji.

We „Wstępie” Doktorant dokonał operacjonalizacji pojęć, które stały się punktem wyjścia do jego dalszych rozważań: małżeństwo, rodzina, macierzyństwo, rodzicielstwo, ochrona i opieka wobec wymienionych instytucji. Omówił też funkcje rodziny i źródła prawne obowiązku państwa do ochrony rodziny (s. 9-20). Następnie wskazał na uzasadnienie swoich badań. Wyartykułował też problemy badawcze, które miał zamiar przeanalizować i na ich podstawie wyprowadzić wnioski. W sposób sygnalizacyjny wymienił metody zastosowane w przeprowadzonych przez niego badaniach.

Rozdział I pt.: „Kształtowanie się prawa do alimentów i karania za niealimentację na ziemiach polskich” przedstawia ewolucję tytułowego przestępstwa na przestrzeni wieków (tj.

od 1818 r. do 1969 r.). W tej części rozprawy Doktorant ukazał zakres regulacji prawnej różnych przestępstw przeciwko rodzinie, odnosząc się do regulacji z zakresu niealimentacji. Podkreślił, że wyodrębnienie przez ustawodawcę grupy przestępstw godzących w rodzinę, świadczy o traktowaniu tej instytucji jako istotnej, zasługującej na karną ochronę (s. 26). Należy jednakże zauważyć, że podczas analiz dawnego prawa, niepotrzebnie cytował on oryginalne treści przepisów obowiązujących na terytorium naszego kraju (s. s. 22-25). Należało je streścić lub wyodrębnić istotne elementy. Z kolei, analizy prawa obowiązującego w latach 1918-1932 przeprowadził on w sposób właściwy i użyteczny. Zawierają one prezentację stanowisk twórców prawa w tym okresie, kulisy powstawania omawianych rozwiązań oraz analizę poszczególnych znamion przestępstwa z art. 201 kk z 1932 r. Opierają się jednakże na nielicznych opracowaniach z tamtego okresu, gdyż Doktorant pominął komentarze i stanowiska niektórych przedwojennych komentatorów prawa (np. M. Krzymuskiego i S. Glasera), które ukazywały już wówczas dostrzegalną złożoność przestępstwa. Następnie, również w sposób syntetyczny, ukazał on rozwiązania art. 186 kk z 1969 r. odnosząc się do kk z 1932 r. Rozdział ten kończy Podsumowanie syntetycznie ukazujące zmiany w zakresie regulacji w poszczególnych kodeksach karnych i różnorodność linii orzeczniczych w tym okresie, zawierające jednakże zbyt mało samodzielnych wniosków oraz opinii Doktoranta.

Rozdział II pt.: „Przestępstwo niealimentacji w kodeksie karnym z 1997 r.” stanowi omówienie analizowanego przestępstwa w obecnie obowiązującym kodeksie. Dokonano tego poprzez pryzmat ustawowych znamion przestępstwa (jako skutkowego, trwałego, ciągłego, wieloczynnościowego, z zaniechania). Przytoczono szereg poglądów przedstawicieli nauki prawa karnego oraz tezy wybranych orzeczeń Sądu Najwyższego, jednakże, bez choćby skrótowego ukazania treści przepisu art. 209 kk. Zabrakło go więc w miejscu, w którym przynajmniej wykaz jego poszczególnych znamion powinien się znaleźć. Wskazano na sporne kwestie dotyczące poszczególnych ustawowych znamion przestępstwa. Wiele uwagi poświęcono pojęciu „uporczywości” (s. 59-65). Natomiast, omówienie poszczególnych postaci przestępstwa przypomina jedynie przegląd poszczególnych komentarzy do kodeksu i orzeczeń sądowych, pozbawiony własnych opinii.

Rozdział III pt.: „Karnoprawna reakcja na przestępstwo niealimentacji” przedstawia instytucjonalno-karnoprawne aspekty dotyczące sankcji za popełniony czyn. Omawiając tryb ścigania wskazano na organy podejmujące określone działania wobec dłużnika alimentacyjnego oraz na wnioskodawców ścigania przestępstwa uchylania się od uiszczania

alimentów (tj. organy pomocy społecznej i włączone do realizacji tych zadań gminy oraz powiaty). Omówiono ich zadania. W tym miejscu rozprawy szczególnie uwidoczniają się podnoszone przez Doktoranta aspekty społeczne problemu. Następnie w sposób sprawozdawczy przedstawiono zadania Prokuratury i Policji jako organów prowadzących postępowanie przygotowawcze w sprawach o przestępstwo niealimentacji. Aczkolwiek, szczególnych odniesień do analizowanego czynu nie wskazano. Następnie ukazano kary grożące za popełnienie niealimentacji. Podkreślono nowoczesność obecnego rozwiązania przewidującego sankcję alternatywną: grzywnę lub ograniczenie wolności lub pozbawienie wolności czyli brak nastawienia ustawodawcy skierowanego wyłącznie na izolację skazanego. Aczkolwiek, Doktorant słusznie wskazał, że: „W zasadzie karą adekwatną jest tylko taka kara, która zapewnia wystarczającą ochronę interesów osób pokrzywdzonych niealimentacją. W przeciwnym razie szkody wyrządzone pokrzywdzonemu przez sprawcę niealimentacji będą powiększone w praktyce przez samo stosowanie prawa karnego” (s. 93). Następnie zwrócono też uwagę na niektóre aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności (s. 96-99), tj. czynności przy przyjmowaniu skazanego do zakładu karnego, utrzymywaniu kontaktów przez skazanego z rodziną, oddziaływanie na niego przez pracę, które to przedsięwzięcia mają praktyczne przełożenie na możliwości realizacji obowiązku alimentacyjnego. Wskazano też na kwestie wymiaru kary ograniczenia wolności i grzywny wobec sprawców omawianego czynu. Zwrócono uwagę na pewne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. zatrudnienie w czasie wykonywania tej kary, które mają umożliwić spłatę rat alimentacyjnych, bądź odpracować dług (s. 101).

Rozdział IV pt.: „Wybrane zagadnienia procesowe związane z popełnieniem przestępstwa niealimentacji” ukazuje czytelnikowi kolejny aspekt związany z omawianym czynem. Wskazuje na katalog pokrzywdzonych oraz wpływ prawomocnego wyroku sądowego na kolejne okresy niealimentacji.

Rozdział V pt.: „Struktura i dynamika przestępstwa niealimentacji”, tak jak sugeruje tytuł, ma mieć charakter kryminologiczny. Zawiera szereg danych statystycznych Komendy Głównej Policji, Centralnego Zarządu Służby Więziennej i Ministerstwa Sprawiedliwości. Taki zakres informacji wydaje się być kompleksowy i właściwy do dalszych analiz zmierzających do ukazania tendencji dotyczących omawianego przestępstwa, kwestii karalności skazanych oraz problemów z ich utrzymaniem w jednostkach penitencjarnych. Niestety, rozdział ten niezupełnie spełnił pokładane w nim nadzieje. Po pierwsze, pytanie budzi wybór do analizy wyłącznie danych statystycznych z okresu 2008-2014. W żadnym

miejsu rozprawy Doktorant nie uzasadnił decyzji dotyczącej tej cezury czasowej. Po drugie, szereg przedstawionych danych w tabelach nie posiada komentarzy. A szkoda, bo w sposób przejrzysty ukazałyby nieopłacalność umieszczania skazanych w zakładzie karnym ze względu na wysokie koszty pobytu w takiej placówce. Przywoływane liczby jasno na to wskazują i przekonują o zbędnej, a z punktu widzenia kryminologicznego, szkodliwej, zarówno dla skazanego, jak i jego rodziny, izolacji w zakładzie karnym oraz niepotrzebnym kontakcie ze światem przestępczym. Jednakże, takie wnioski czytelnik jest zmuszony wyprowadzić sam. Analogiczna konkluzja dotyczy też pkt. 4 tego rozdziału. Następnie zaprezentowano wybrane do analizy dane za rok 2013 (dlaczego tylko jeden rok i właśnie ten?) ukazujące wydatki z budżetu państwa na wypłaty świadczeń z funduszu alimentacyjnego, do których ponownie komentarza brak. Można je znaleźć dopiero w Podsumowaniu do rozdziału, w którym Doktorant stwierdził, że: „Koszty utrzymania osadzonego za przestępstwo niealimentacji przewyższają kilkakrotnie wysokość świadczenia alimentacyjnego, jakie uprawniona osoba może otrzymać z funduszu alimentacyjnego”(…) „Koszty związane z utrzymaniem skazanego przewyższają również prawie dwukrotnie minimalne miesięczne wynagrodzenie za pracę i kilkukrotnie wysokość zasiłku dla bezrobotnych.” (s. 138).

Rozdział VI pt.: „Realizacja orzeczonego obowiązku alimentacyjnego” zawiera szereg analiz dotyczących funkcji, cech, przesłanek i zakresu obowiązku alimentacyjnego. Przedstawiono, w szczególności, jego postacie, a także kwestie wykonywania i szczególnej ochrony roszczeń alimentacyjnych oraz roszczeń regresywnych, jak też egzekucji świadczeń alimentacyjnych. Owe zagadnienia opracowano w oparciu o regulacje kodeksu cywilnego, rodzinnego, ukazując różne interpretacje niektórych pojęć przez Sąd Najwyższy (niedostatek, potrzeby uprawnionego). Szczegółowo przedstawiono obowiązek alimentacyjny w różnych sytuacjach (rozwód, unieważnienie małżeństwa, separacja), relacjach między krewnymi (wstępni, zstępni, rodzeństwo), a także w sytuacji przysposobienia i powinowactwa. Ukazano to precyzyjnie, ze zrozumieniem, wskazując na przesłanki, wyłączenia i ograniczenia w tym zakresie. Omówiono sposoby wykonywania obowiązku alimentacyjnego (gotówka, osobiste starania) oraz poszczególne aspekty ochrony roszczeń alimentacyjnych (zabezpieczenie, sądowe dochodzenie). Ukazano też kwestie roszczeń regresywnych oraz ułatwienia dla osób dochodzących roszczeń w postępowaniu egzekucyjnym. Zatem, rozdział ten ma charakter cywilnoprawny.

Rozdział VII pt.: „Pomoc prawna osobom uprawnionym do alimentów (zagadnienia wybrane)” kontynuuje kolejne kwestie dotyczące problemów osób pokrzywdzonych. Omawia zasady uzyskiwania pomocy prawnej i finansowej z funduszu alimentacyjnego. Ukazano w nim historyczne problemy poszukiwania oraz tworzenia skutecznego organu państwowego dysponującego pieniędzmi na rzecz osób uprawnionych do alimentów. Wskazywano mankamenty kolejnych pomysłów. Posługując się propozycjami innych autorów, Doktorant wskazał pozytywne aspekty współczesnego rozwiązania. W tej części rozprawy szczegółowo opisał on szczegółowo rozwiązania ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów z 2007 r. (zadania wójta, burmistrza, prezydenta miasta), procedury przyznawania alimentów i inne działania podejmowane wobec dłużnika alimentacyjnego. Wśród nich na szczególną uwagę zwrócił na zatrzymanie prawa jazdy dłużnikowi alimentacyjnemu. W Podsumowaniu do tego rozdziału Doktorant jako słuszną ocenił decentralizację zadań funduszu alimentacyjnego.

Rozdział VIII pt.: „Penalizacja czy depenalizacja przestępstwa niealimentacji” powraca do aspektów karnoprawnych. Przedstawia stanowiska „za” i „przeciw” w zakresie kryminalizacji i penalizacji niealimentacji. Jest to bardzo interesująca część rozprawy, gdyż oprócz wskazanych racji prawnych (przewaga), dotyczy także racji społecznych. Zwraca uwagę na negatywną ingerencję prawa karnego w życie rodziny. Wskazuje na nieskuteczność prawa karnego i trudności dowodowe, a przy tym także na potrzebę karania osób zaniebujących rodzinę. W rozdziale przedstawiono propozycje oddziaływań wobec sprawców niealimentacji, w tym przymus robót publicznych (s. 249-263), który rodzi szereg kolejnych problemów, takich jak: ustalenie źródła obowiązku, określenie zasad pracy, traktowanie pracy jako kary, przestrzeganie zakazu poniżania człowieka (w tym podejmowania określonego rodzaju pracy). Inne propozycje stanowi zajęcie konta bankowego czy przymuszenie sądowe osoby niepłacącej alimentów do zaciągnięcia debetu w celu uregulowania długu alimentacyjnego. W ocenie Doktoranta propozycje nr 1 i nr 3 nie mogą zostać zrealizowane.

Rozdział IX pt.: „Pomoc dłużnikom alimentacyjnym” dotyczy korzyści i kosztów społecznych w sytuacji realizacji obowiązku alimentacyjnego lub takiego braku. Ukazano je w sposób syntetyczny w postaci wykresów (bez podania źródła). Przekonały one o większej liczbie kosztów, ale jak się wydaje – korzyści są często niepoliczalne.

Rozdział X pt.: „Postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*” ma charakter utylitarny. Doktorant dostrzega potrzebę waloryzacji świadczeń z funduszu alimentacyjnego, po to, by

ich wysokość była utrzymywana na analogicznym poziomie przez cały czas trwania obowiązku alimentacyjnego, a nie na takim, jak w czasie powstania zobowiązania. Ponadto, Doktorant proponuje obniżenie sankcji przy przestępstwie z art. 209 kk do roku pozbawienia wolności, gdyż, jego zdaniem, obecnie przewidziana wysokość tej kary generuje niewspółmierne koszty ze strony państwa. Należy zauważyć, że propozycja obecnego Ministra Sprawiedliwości przewiduje kary pozbawienia wolności dla osób zalegających z przekazaniem alimentów dłużej niż przez 3 miesiące.

W „Zakończeniu” Doktorant słusznie przytacza słowa jednego z badaczy, który uważa, że poprzez uchwalanie nieodpowiednich rozwiązań prawnych niepotrzebnie tworzy się przestępców.

III. Ocena warsztatu badawczego

Ocenię w tym zakresie zostanie poddana, zarówno część dogmatyczna, jak i empiryczna rozprawy. Przeanalizowane będą główne elementy wpływające na poprawność przebiegu procesu badawczego: 1) dobór, celowość i przydatność zastosowanych metod, 2) trafność zauważonych problemów i postawionych hipotez, a także 3) sposób prowadzenia analiz dogmatycznych i badań empirycznych oraz opracowania ich wyników.

Rozprawa ma przede wszystkim charakter dogmatyczny, a elementy empiryczne stanowią jej nieznaczną część.

W części dogmatycznej posłużono się przede wszystkim metodą analizy aktów prawnych, w tym trzech kolejno obowiązujących kodeksów karnych (z 1932 r., 1969 r. i z 1997 r.), ustaw z zakresu prawa cywilnego i administracyjnego. Rozważania dotyczące rozwiązań prawnych zostały uzupełnione o analizę orzecznictwa sądowego i literatury prawniczej. Należy zaznaczyć, że prezentacja założeń i omówienie rozwiązań poszczególnych aktów zostały dokonane w sposób prawidłowy. Należycie posiłkowano się argumentami przedstawicieli sądownictwa oraz badaczy prawa, jednakże zbyt rzadko prezentując swoje stanowisko. Ta część rozprawy napisana jest sprawnie i przejrzysto.

Z kolei, część empiryczna obejmująca głównie rozdział V miała w założeniu mieć charakter kryminologiczny. W badaniach zastosowano metody badań statystycznych. W tabelach zawarto dane z wybranych przez Doktoranta organów państwowych (Policja, Służba Więzienna, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej). Zatem, dobrane dane są odpowiednie do ukazania struktury i dynamiki przestępstwa niealimentacji. Jednakże, nie zostały one poddane gruntownej, systematycznej analizie, bowiem, zabrakło

przy nich szczegółowych wniosków, które doprowadziłyby Doktoranta do jednoznacznych wniosków ogólnych. Wprawdzie inteligentny czytelnik na podstawie przytoczonych danych z łatwością oceni sytuację w tym zakresie, ale było to zadaniem Doktoranta. Ponadto, analizy statystyczne objęły tylko lata 2008-2014. Zabrakło więc kryminologicznego uzasadnienia wyboru okresu badań. Podsumowanie rozdziału (s. 137-139) nie w pełni zadawała czytelnika.

Zatem, zastosowano metody badawcze niezbędne do rozwiązania badanego problemu, choć analizy statystyczne wykazują pewne mankamenty.

W rozprawie postawiono określone problemy badawcze, jednak zabrakło przypisanych im hipotez, jak też dokonania ich weryfikacji. Aczkolwiek, należy podkreślić, że każdy rozdział rozprawy zawiera wyodrębnione podsumowania, w których Doktorant odnosi się do swych założeń. Trzeba bowiem stwierdzić, że to co założył, to następnie przeanalizował. Ukazał więc historyczne kształtowanie się przestępstwa niealimentacji (s. 43-45), jego obecny model (s. 82, 101, 137-138), a także przedstawił postulaty podniesienia efektywności karania za niealimentację (s. 277-285). Ponadto, przeprowadził analizę szeregu przepisów z różnych, w tym pozakarnych dziedzin prawa, które pozwoliły mu wyprowadzić rekomendacje. Zatem, założenia badawcze Doktorant zrealizował, jednakże nie w sposób klasyczny. Wydaje się, że powyższe kwestie dałoby się z łatwością uporządkować, gdyby wyodrębniano na początku rozprawy rozdział metodologiczny lub znacznie szerzej przedstawiono we Wstępie informacje dotyczące przedmiotu i celu badań, metod badawczych, technik oraz narzędzi badawczych, problemów, a także hipotez badawczych. Pomimo tych uwag, należy stwierdzić, że dostrzeżono i zbadano szereg, dosyć szczegółowych i ważnych problemów.

Sposób prowadzenia badań należy więc zasadniczo uznać za właściwy, choć nieco poprawy wymaga warsztat badań empirycznych.

IV. Ocena formalnej strony rozprawy

Strona formalna rozprawy nie budzi zastrzeżeń.

Recenzowana rozprawa napisana jest w sposób spójny, logiczny, poprawnym językiem.

Przypisy wykonano właściwie.

Na uwagę zasługuje Bibliografia, która jest bardzo uporządkowana i przejrzysta.

Jedynie, należy poprawić literówkę na s. 46 (prawidłowa data wejścia w życie kk z 1997r. - 01.09.1998 r., a nie - 01.09.1997 r.).

V. Inne uwagi

Należy uznać, że przedstawiona do recenzji rozprawa stanowi opracowanie niemalże kompleksowo traktujące o niealimentacji. Ukazuje ono system obsługi pokrzywdzonych, jak i oddziaływań wobec sprawców, nie tylko na gruncie jednej dziedziny prawa, ale kilku. Bowiem, w rozprawie nie skupiono uwagi wyłącznie na kwestiach karnych. Ukazano problem szerzej, wskazując na zaangażowanie wielu dziedzin prawa w jego rozwiązanie, a także na uprawnienia i obowiązki różnych organów państwowych w celu przeprowadzenia operacji, jaką jest uzyskanie raty alimentacyjnej na rzecz beneficjenta.

Treść dysertacji zawiera wyodrębnione w tytule części: prawną i społeczną. Dominuje w niej część prawna, choć przy tego rodzaju rozważaniach Doktorant często ukazywał cel tworzenia rozwiązań, jaką jest poprawa sytuacji pewnej części społeczeństwa. Argumentował on potrzeby zmian w prawie karnym oraz polityce społecznej. Należy mieć nadzieję, że owe analizy będą głosem rozsądku i być może przyczynią się do przeprowadzenia skutecznych nowelizacji.

Konkludując, przytoczone w niniejszej recenzji uwagi pozwalają dojść do przekonania, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Jarosława Chamernika spełnia wymagania określone w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595) i może być podstawą dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Białystok, dn. 20.10.2016 r.

Kotemyna Leskowska